

УДК 330.88

Вікторія Небрат

ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ¹

Розглянуто та узагальнено формування інституційних підходів до дослідження економічної історії. Аргументовано доцільність застосування інституційної методології як основи ретроспективного аналізу трансформаційних перетворень господарства України та історико-економічного обґрунтування реконструктивного розвитку національного господарства.

Ключові слова: інституціоналізм, економічна історія, інституційна еволюція, методологія економічних досліджень.

JEL: В 250; В 490.

Сучасний стан національної економіки, актуальні завдання її відновлення та розвитку обумовлюють необхідність звернення до методологічних основ теоретичного аналізу суспільного відтворення в його історичній динаміці та єдності організаційно-економічних, структурно-технологічних і соціально-інституційних аспектів. Традиційні засади формаційного підходу до періодизації та дослідження історичного процесу економічного розвитку характеризуються однобічністю та недостатністю щодо виявлення його рушіїв і детермінант. Принципи економічного детермінізму та раціональної поведінки як основа неокласичного підходу до аналізу економічних явищ також виявили свою методологічну обмеженість у частині історико-теоретичної концептуалізації довготривалих процесів. Натомість високий евристичний потенціал і широкі можливості для ретроспективного аналізу зміни механізмів координації соціальної діяльності та процесу еволюції господарського середовища має інституційна методологія. Вона спирається на принципи історизму, еволюціонізму та системності, що були апробовані як методологічна основа економічних досліджень у період пошуку наукової парадигми, спроможної забезпечити вирішення теоретичних і практичних завдань модернізації суспільства.

Мета статті – обґрунтування інституційного підходу до дослідження економічної історії як основи ретроспективного аналізу трансформаційних перетворень господарства України у контексті актуальних завдань формування реконструктивного типу економічного розвитку.

Небрат Вікторія Василівна (victoria_nebrat@ukr.net), д.е.н., старш. наук. співр., завідувач відділу економічної історії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; сфера наукових інтересів: історія української та світової економічної думки, інституційна економічна історія.

¹ Стаття представляє результати дослідження, виконаного в рамках виконання наукового проекту "Реконструктивний тип економічного розвитку та основні напрями його реалізації в Україні".

В Україні інституційні дослідження в галузі економіки перебувають у процесі становлення. Теоретичною основою їхнього розвитку є концепція інституційної архітектури, запропонована А. Гриценком (2008). Активну розробку інституційних проблем вітчизняної трансформаційної економіки здійснюють такі вчені, як Т. Артьомова, С. Архієреєв, В. Геєць, І. Малий, О. Носова, О. Прутська, В. Тарасевич, В. Якубенко, О. Яременко та ін. Першою спробою теоретичного осмислення та узагальнення історичного процесу інституційних перетворень українського господарства стало двотомне видання "Еволюція ринкових інститутів в Україні", що представляє наукові результати дослідження змісту, основних закономірностей та історичних тенденцій становлення та трансформації інститутів ринку у вітчизняному господарському середовищі впродовж другої половини XIX – початку XXI ст. (Небрат, 2012).

Недостатній рівень наукового розроблення питань інституційної еволюції вітчизняної економічної системи, практична потреба реформування економіки на основі врахування не лише зарубіжного, а й вітчизняного досвіду, історико-культурних особливостей національного економічного менталітету, що актуалізують необхідність звернення до теоретико-методологічних основ інституційного дослідження економічної історії.

У західноєвропейській інтелектуальній традиції розроблення проблематики еволюції соціальних інститутів було започатковане в історико-економічних та соціально-філософських дослідженнях першої половини XIX ст., зокрема історичною школою права на чолі з Ф.К. фон Савіні та системою "національної економії" Ф. Ліста. Звернення до проблем моралі, суспільної свідомості та впливу етичних норм і духовних традицій на соціальний розвиток супроводжувалося використанням поняття інститутів як загальноновизнаних і прийнятих у людській поведінці суспільних норм, що формуються історично і набувають істотного значення в певних координатах місця і часу. Ідеологія німецького романтизму зміцнила пріоритетність моральних імперативів, визначивши соціальні інститути, зокрема державу, передумовою розвитку нації та особистості. У дослідженнях представників старої німецької історичної школи – В. Рошера, Б. Гільдебранда, К. Кніса – було комплексно застосовано принципи історизму, еволюціонізму, міждисциплінарний підхід, наголошено на обмеженості матеріалістичного детермінізму в економічних дослідженнях, розкрито роль неекономічних чинників економічного розвитку, сформульовано концепцію соціальної людини.

"Дезорганізуючому індивідуалізму", що здатен стати на заваді індустриальному піднесенню нації (Лист, 1999. С. 155), вони протиставляли творчий потенціал суспільних інститутів, наголошуючи, що політична економія має бути наукою моральною, а не теорією людського егоїзму (Гільдебранд, 1860. С. 213). Представники цього напрямку економічної науки звернули увагу на відносну цінність економічного знання, еволюцію понять, оцінок і теорій у процесі історичних та інституційних змін. Найбільш повне відображення та систематизований виклад методологічних підходів старої історичної школи здійснено в праці К. Кніса "Політична економія з погляду історичного методу" (1853). Збирання фактів, опис генези економічних процесів та явищ учений вважав основою емпіричних узагальнень і розробки економічної політики, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей. Представники німецької школи обґрунтували економічну роль держави у країнах, які потребують інституційних змін для модернізації економіки.

Подальше зміцнення німецької держави та спроби регулювання соціальних відносин, що знайшли втілення у політиці О. Бісмарка, стали ос-

новою розвитку засад інституціонального аналізу в працях представників нової історичної школи. Науковий доробок Г. Шмоллера, Л. Brentано, К. Бюхера, А. Вагнера присвячений проблемі формування економічної політики, адекватної реаліям економічного розвитку нації. Нова історична школа виявила підвищену увагу до соціальних інститутів, насамперед до держави та її правової системи, як гарантів еволюційного розвитку суспільства на основі досягнення соціальної рівноваги та узгодження класових інтересів. Дослідження впливу правових норм на економічні відносини, ролі соціальних регуляторів у механізмі господарської взаємодії становило, на думку Г. Шмоллера, етико-історичну основу економічної науки (Шмоллер, 1897. С. 15). Етичні і правові чинники господарського розвитку, що реалізуються через державну політику, слугували предметом досліджень Г. Кнаппа – автора державної теорії грошей – та А. Вагнера, який обґрунтував ідею перетворення державних фінансів на інструмент забезпечення соціальної справедливості. Варто зазначити, що ідеї державного соціалізму, започатковані представниками німецької історичної школи, справили помітний вплив на розвиток вітчизняної економічної думки та певною мірою на реформаторську політику в Російській імперії.

На початку ХХ ст. еволюція історичного напрямку та розвиток методологічних засад інституційного підходу до аналізу господарських процесів були продовжені у працях В. Зомбарта та М. Вебера. Увівши "господарський дух" до чинників, які визначають структуру господарської системи, В. Зомбарт був переконаний у вирішальній ролі інститутів щодо формування та зміни реально існуючих господарських систем (1994. С. 82). Він запропонував концепцію "соціального плюралізму" на противагу теорії послідовної зміни одних господарських систем іншими, тим самим започаткувавши теорії "трансформації капіталізму" та "змішаної системи підприємництва". М. Вебер, спираючись на власну концепцію "ідеальних типів", розробив оригінальну теорію генези капіталізму як форми цивілізації, цілісного історико-культурного феномену, рушійною силою якого виступає раціоналізація суспільного життя (1990. С. 43–52). На думку вченого, ключовим чинником господарського прогресу є система мотивації, що поєднує економічну та духовну складову. Відтак морально-етичні основи та традиції господарської культури, менталітет нації, інституційні рамки діяльності та чинники їхньої зміни розглядалися як безпосередній об'єкт економічного дослідження. Наслідком трансформації суспільних відносин став зростаючий інтерес до соціальних аспектів та умов господарських процесів, визнання ролі неекономічних чинників соціально-економічного розвитку. Так, Р. Штаммлер, зокрема, стверджував, що "зовнішніми регуляторами" суспільного життя слугують норми права та неписані закони соціальної поведінки (Штаммлер, 1907. С. 277).

Внесок історичного напрямку та соціальної школи у розвиток економічної науки виявився найперше в самій постановці проблеми методології наукових досліджень у ході знаменитої "полеміки про метод" (*Methodenstreit*), що розгорнулася серед економістів-теоретиків наприкінці ХІХ ст. Тоді ж було порушене питання адекватності методів, які застосовуються економічною наукою, та привертено увагу наукової громадськості до цього питання. Заміщення вузької утилітаристської моделі *homo economicus* більш широкою інтерпретацією, заснованою на міждисциплінарному підході (соціальна філософія, антропологія, психологія), та поворот економічної теорії до соціальної проблематики з метою використати її як інструмент реформ прямо вказує на методологічну спорідненість історичної та інституційної наукових традицій у

трактуванні економічної поведінки та економічного розвитку (Гайдай, 2008. С. 80). Разом з тим виявлення своєрідних особливостей інституційної структури та форм організації реальних економічних систем, способів їхнього існування та розвитку у різні історичні епохи знайшли найбільш повне і розгорнуте відображення в інституційному напрямі економічної думки.

Як самостійна течія інституціоналізм оформився в США на початку ХХ століття. Основоположною в розвитку інституціонально-соціологічних досліджень вважається теорія суспільної еволюції Т. Веблена. Концептуалізацію ролі права у функціонуванні економіки та суспільному прогресі здійснив Дж. Коммонс, тим самим заклавши основи соціально-правового напрямку інституціональної теорії та сучасної економіки права. Третю гілку так званого "раннього" або "старого" інституціоналізму представляє лідер емпіричного напрямку У. Мітчелл. Попри всю різноплановість досліджень представників американського інституціоналізму, їх об'єднують такі головні методологічні особливості: по-перше, невдоволення високим рівнем абстрагування, що властивий неокласичній економічній теорії; по-друге, намагання об'єднати економічну теорію з іншими суспільними науками та віра у переваги міждисциплінарного підходу; по-третє, критичне сприйняття непослідовної емпіричності класичної та неокласичної теорій і водночас заклик до докладних кількісних досліджень (Блауг, 2001. С. 634). Т. Веблен, зокрема, застосувавши генетичний спосіб аналізу, наголошував на ролі глибоких інстинктів людини у формуванні соціальних норм. Визначивши інститути як особливу форму життя і людських відносин, він виходив із того, що вони представляють "згусток культури", "спосіб мислення людини", "успадковані традиції та звички", є результатом "природного відбору та пристосування людини до життя" і разом з тим "виражають інтереси людини і завжди підпорядковані їй" (Веблен, 1984. С. 220–244).

Інституціоналісти виступили з ідеєю впровадження "соціального контролю" над економікою, запропонувавши різні шляхи його реалізації – розширення повноважень інженерно-технічної інтелігенції (Т. Веблен), посилення ролі держави та інститутів правового регулювання (Дж. Коммонс), використання інструментів національного прогнозування, планування та регуляторної політики уряду (У. Мітчелл). Як стверджував Т. Веблен, економічна теорія має бути еволюційною наукою, тобто дослідженням походження і розвитку економічних інститутів, а економічна система має розглядатися як "кумулятивний процес", а не "саморегульований механізм".

Економічні інститути вчений визначив як комплекс звичних способів мислення і загальноприйнятої поведінки. Розвиток інститутів, за Т. Вебленом, – це і є розвиток суспільства. Інститути виступають результатом процесів, що відбувалися в минулому, тому вони хронічно консервативні та більше відповідають обставинам минулого, ніж теперішнього (Веблен, 1984. С. 200). Праці Т. Веблена "Теорія бездіяльного класу. Економічне вивчення інститутів" (1899) і "Теорія торгово-промислового підприємства" (1904) є зразками застосування міждисциплінарного підходу до аналізу складних соціальних процесів. Під їхнім впливом з'явився сам термін "інституціоналізм" – у 1918 р. його запровадив у науковий обіг В. Гамільтон, визначивши інститути як "поширений спосіб мислення чи дії, закріплений у звичках груп і звичаях народу" (Hamilton, 1932. Р. 84). З його точки зору, інститути фіксують усталені процедури, відображають спільну згоду, домовленість, що склалася в суспільстві. Базовим елементом теоретичної системи Дж. Коммонса, викладеної в працях "Правові основи капіталізму"

(1926) та "Інституційна економічна теорія" (1934), стали "транзакції" (угоди) – торговельні, управлінські та раціоналізуючі. Саме йому належить заслуга першої спроби поєднання аналізу інститутів та економічного ефекту від їхньої дії. Загалом, представники так званого "старого інституціоналізму" прагнули відобразити в економічній теорії не лише формальні моделі та строги логічні схеми, а й живе життя в усій складності та різноманітності.

У повоєнний період (1950–1960-ті роки) посилення впливу технологічних змін на суспільно-економічний розвиток і криза неокласичної парадигми обумовили нову хвилю розвитку інституціоналізму. Його найбільш значущими напрямками, що безпосередньо пов'язані з історико-економічними дослідженнями, є теорія трансформації капіталізму (А. Берлі, Дж. М. Кларк), концепція технократичного детермінізму (Дж. К. Гелбрейт, Р. Хейлбронер), концепції соціологічного напрямку (Ф. Перру, Ж. Фурастьє), дослідження проблем "третього світу" (Г. Мюрдаль, К.-А. Віттфогель, У.А. Льюїс). Особливе значення для розробки методологічних основ теоретичного аналізу трансформації інституційної структури суспільства на різних етапах вітчизняної економічної історії мають, на нашу думку, праці, в яких порушено проблему співвідношення інститутів ринку та влади. Серед таких – монографія К.-А. Віттфогеля "Східний деспотизм. Порівняльне дослідження тотальної влади" (1957). Автор пропонує розглядати деспотизм, що виростає на основі домінування держави у всіх сферах суспільного життя, як інституційний чинник, який пригнічує розвиток приватновласницьких і ліберальних засад економіки. Ієрархічна структура державної влади визначає тип соціальної стратифікації та домінуючі механізми підпорядкування, підлеглості, що унеможливають динамічний розвиток суспільства (*Wittfogel, 1957*).

Для аналізу процесів становлення, розвитку, заміщення та відродження інститутів ринку у вітчизняному господарському середовищі видається перспективним залучення методологічного інструментарію, запропонованого К. Поланьї в роботі "Економіка як інституціоналізований процес" (1957). Розглядаючи еволюцію відносин обміну, він виокремив такі історичні типи: по-перше, реципрокність, тобто форму взаємного обміну на натуральній основі; по-друге, редистрибуцію як розвинену систему перерозподілу; по-третє, товарообмін, що становить серцевину ринкової економіки (*Polanyi, 1957*). Вчений аргументував думку про неможливість спонтанного становлення капіталізму на основі саморозвитку ринкових інститутів. Процес перетворення ізольованих ринків на ринкову економіку, регульованих ринків – на ринок саморегульований, як зазначав учений, став "результатом доволі дієвих засобів, які призначалися соціальному організму, щоб допомогти йому в ситуації, створеній не менш штучним феноменом машини" (*Поланьї, 2002. С. 70*). Таким чином було поставлено під сумнів одне з базових положень класичного лібералізму щодо природності та еволюційного характеру становлення інститутів ринку та капіталістичної системи господарювання, вказано на ключову роль держави та її владних інститутів у процесі формування ринкової інституційної структури.

Окремою й однією з центральних проблем у дослідженнях представників інституціоналізму є проблема економічної влади. Дж.К. Гелбрейт розглядав питання "зсуву влади" у зв'язку з науково-технічним прогресом і становленням постіндустріального суспільства. Вже у своїй відомій праці "Американський капіталізм. Теорія зрівноважувальної сили" (1952) він писав про динамічну взаємодію великого бізнесу, уряду та профспілок, що представляють

три головні соціальні сили капіталістичного суспільства (Худокормов, 1998. С. 326–327). Тим самим було порушене питання ролі організованих груп і держави в системі розподілу та реалізації влади, аргументовано положення, що для забезпечення норм взаємодії, крім ринкових інститутів, ключове значення має соціальна сила конкретних учасників економічних відносин. Принагідно зазначимо, що у вітчизняній економічній літературі ця думка була аргументована М. Туган-Барановським значно раніше (1913).

Програмним для вивчення історії інституційних змін у країнах із ринками, що розвиваються, стало дослідження Г. Мюрдаля, зокрема його праця "Азійська драма. Дослідження злиденності народів" (1968). Вчений висунув положення про неефективність спроб перенесення інститутів розвиненого капіталізму в країни, що не мають власної ринкової інституційної структури. Він застерігав від насадження як стратегій розвитку ринку, так і стимулювання централізованого планування, вказуючи, що це призводить до посилення технологічної та інвестиційної залежності, дезінтеграції економіки країн "третього світу", зростання корупції та державного бюрократизму внаслідок застосування "дискреційного" оперативного регулювання економіки (Мюрдаль, 1972. С. 232).

Упродовж 1960–1970-х років почав формуватися неоінституціоналізм – напрям, що має методологічну спорідненість, але разом з тим і суттєві відмінності від "старого" інституціоналізму (Гайдай, 2008; Нуреев, 2005. С. 44–46). Започаткування нового інституціоналізму пов'язане з дослідженнями Р. Коуза, що заклали основи економічної теорії організацій та теорії прав власності. Поновлене зацікавлення проблемою взаємозв'язку трансакцій і економічних інститутів пов'язувалося з розробленням Р. Коузом теорії трансакційних витрат. Досліджуючи природу та чинники витрат фірми, вчений зауважив, що в індивідуальному господарстві величина витрат на створення одиниці блага визначається наявними ресурсами, технологією, що використовується, і природними умовами. Таким чином, витрати можна розглядати як функцію технології. Натомість у суспільному господарстві між затратами ресурсів і отримуваними результатами поряд із технологією стоїть певна економічна організація суспільства, що має в своїй основі систему політичних і економічних інститутів. Тому в рамках цієї фіксованої технології можливий певний діапазон варіантів співвідношення витрат і вигод, що відбивають дію суспільних вимог. Люди витрачають ресурси і несуть певні витрати не лише тому, що цього вимагають технології або природні умови виробництва, а й тому, що на них впливають певні зовнішні соціальні сили. "Окремі люди й організації, – вказував Р. Коуз, – дбаючи про свої власні інтереси, чинять дії, які полегшують або ускладнюють дії інших" (Коуз, 1993. С. 28). Інакше кажучи, порядок взаємодії між економічними агентами та інститути, що його структурують, справляють вплив на структуру витрат і вигод у суспільстві. Такий підхід відкриває можливості для аналізу еволюції інститутів у контексті їхньої ефективності та конкуренції, постановки питання про причини збереження та відтворення неефективних з точки зору суспільства норм і механізмів соціально-економічної координації.

Вихідною методологічною основою історико-економічного дослідження суспільних трансформацій має слугувати традиційний інституціоналізм та його модерне продовження – сучасний традиційний інституціоналізм, який, за висловом Т. Гайдай, являє собою варіант подальшого конструктивного розвитку вебленівської наукової традиції (2008. С. 111).

Інтелектуальним лідером сучасного традиційного інституціоналізму є Дж. Ходжсон (2003), а найбільш відомими представниками – Е. Скрепанті, В. Семюелс, Дж. Стенфілд, У. Даггер, Ф. Міровські, А. Мейо, М. Ратфорд та ін. Фундаментальні методологічні позиції сучасного традиційного інституціоналізму, за визначенням Дж. Ходжсона, полягають у такому:

- інституційна наука не повинна зводитися до пропозицій щодо проведення економічної політики;
- більш глибокий аналіз інститутів і поведінки людини передбачає використання ідей та даних психології, соціології та антропології;
- інститути – це ключові елементи будь-якої економічної системи, і тому головне завдання економіста полягає у вивченні інститутів, процесів їхнього відтворення та зміни;
- економіка як відкрита система функціонує в умовах природного середовища і підлягає технологічним змінам, зазнає на собі впливу соціальних, культурних, політичних і владних відносин;
- інститути потужно впливають на людей, визначаючи їхню поведінку (Hodgson, 2000).

Безпосередньою концептуально-методологічною основою наукового пізнання природи історичних інституційних змін є *нова економічна історія* як вагома складова сучасного інституціоналізму. Її засновниками та інтелектуальними лідерами є Д. Норт і Р. Фогель, які отримали Нобелівську премію 1993 р. за відродження досліджень у галузі економічної історії, завдяки застосуванню до них економічної теорії та кількісних методів, що дозволило пояснювати економічні та інституційні зміни. Якщо раніше економічна історія розглядалася просто як різновид історичних досліджень, що описують господарське життя минулого, і лише в середині ХХ ст. історики вдалися до аналізу тенденцій еволюції господарських систем, то представники нової економічної історії займаються не відтворенням старого, а кількісними оцінками історичних явищ. Термін "нова економічна історія" було використано для позначення того самого напрямку Р. Фогелем у книзі "Залізниця та американське економічне зростання: нариси з економетричної історії" (1964), а остаточно термін утвердився в літературі з часу виходу у 1966 р. його ж статті під назвою "Нова економічна історія, її відкриття та методи".

Для нової економічної історії характерними є такі методи економічного дослідження: використання статистичних методів та економіко-математичних моделей; застосування економічної теорії для вивчення економічної історії; побудова гіпотетичних дедуктивних моделей для пояснення минулого. Мета історико-економічного аналізу, за визначенням Д. Норта, "состоит не только в освещении экономического прошлого, но и в развитии экономической теории путём формирования аналитических основ понимания экономических изменений" / "полягає не лише у висвітленні економічного минулого, а й у розвитку економічної теорії шляхом формування аналітичних основ розуміння економічних змін" (Норт, 2004. С. 707). Праці Д. Норта, Р. Фогеля, С. Енгермана перевернули суспільні уявлення про реальний перебіг американської історії, вони надзвичайно сильно вплинули на дослідження економістів-істориків, задаючи напрям подальшої роботи. Застосування кліометрії показало, як можна використати сучасні методи статистичного аналізу і математичного моделювання для оцінки, а деколи і для переоцінки історичних подій та їхнього значення для майбутнього.

Головну дилему історії Д. Норт вбачає у тому, що реалізація переваг добровільного обміну можлива лише за умови невисоких транзакційних

витрат, а головна функція соціальних інститутів якраз і полягає в їхньому зниженні. Однак, чим глибшим є поділ праці, тим вищим є рівень трансакційних витрат. Причини цієї тенденції лежать у різних площинах: по-перше, зростають витрати, пов'язані з вимірюванням та обліком товарів і послуг, що підлягають обміну; по-друге, зростають видатки на специфікацію прав власності та захист контрактів, бо поглиблення спеціалізації та зростання обсягів трансакцій підриває консенсусну ідеологію, що була властива традиційним суспільствам і спрощувала угоди. Концепція "двох економічних революцій", запропонована Д. Норттом, виявила стійкий зв'язок між еволюцією інститутів і динамікою трансакційних витрат (Норт, 1993). Зокрема, наслідком "першої економічної революції" стало виникнення приватної власності, держави, зростання потреби в особливих функціях суспільного управління.

Ускладнення соціальної структури, розвиток обміну, знеособлення угод призвели до появи опортуністичної поведінки та зростання трансакційних витрат. Держава взяла на себе роль спеціалізованого інституту, функцією якого є їхнє зниження шляхом упорядкування торгівлі, організації нагляду при здійсненні колективних робіт, управлінні суспільним господарством. "Друга економічна революція", що розгорнулася в середині XIX ст., дала неймовірний поштовх розвитку виробництва на основі впровадження досягнень науки і техніки, але разом з тим обумовила "стрибок" у зростанні трансакційних витрат. Політичними наслідками "другої економічної революції", за Д. Норттом, стало посилення негативної реакції щодо ринку та його інститутів внаслідок зростання соціальної та глобальної нерівності; боротьба "груп інтересів" за контроль над державою; посилення політичної нестабільності; надзвичайне зростання масштабів перерозподільної активності держави; ерозія ефективної інституційної структури, що склалася у XIX столітті. Із середини XX століття, як стверджує автор концепції економічних революцій, оприявнюється дезінтеграція попередньої системи прав власності та розгортається "боротьба на політичній арені за розподіл доходу, створеного потенціалом другої економічної революції" (Норт, 1993. С. 85). Таким чином, ефективна система прав власності XIX століття породила умови свого подальшого підриву.

Теорія історичного процесу, запропонована Д. Норттом, (еволюція інститутів у зв'язку з динамікою трансакційних витрат) є доволі перспективною у застосуванні до більш локальних питань, зокрема, вивчення еволюції вітчизняного господарського середовища та його інституційної структури. Як показав учений, політичний і економічний розвиток окремих країн детерміновані відмінністю шляхів інституційної еволюції (Норт, 1993. С. 90). Отже, реалізація принципу системності вимагає для забезпечення наукової обґрунтованості дослідження процесу трансформації інституційної структури національного господарства звернутися до надбань української економічної думки з метою виявлення теоретико-методологічних основ і концептуальних джерел інституційно-еволюційного підходу до трактування економічного розвитку.

Історико-інституційний аналіз господарського життя в Україні було започатковано представниками філософсько-теологічної, соціально-правової та політико-економічної думки XVI–XVIII ст. у контексті розроблення проблематики походження та функцій держави, етичних норм і принципів раціональної організації суспільного господарства, законодавчого регулювання соціальних відносин та реформування державного управління. Становлення цілісного інституційного підходу до теоретичного

аналізу суспільних явищ і спроби його застосування в процесі розробки проекту модернізації системи державного управління та законодавства пов'язані з постаттю видатного вченого-економіста та юриста Семена Юхимовича Десницького (1739–1789). Користуючись історичним методом, С. Десницький розробив власну теорію суспільного розвитку (*Небрат*, 2013. С. 86–97). Історичний процес він розглядав у тісному зв'язку зі змінами господарського життя та суспільних інститутів, головним серед яких вважав власність. Ця традиція була продовжена українськими вченими-економістами другої половини XIX ст. у ході дослідження чинників і закономірних тенденцій становлення й розвитку ринкової економіки (передусім у працях М. Бунге, А. Антоновича, Д. Піхна, інших представників Київської школи політичної економії; О. Миклашевського, Г. Симоненка, І. Янжула та інших вчених етико-історичного напрямку).

Вагомий внесок у розроблення прогресивної синтетичної методології, що увібрала в себе кращі здобутки західноєвропейської науки та традиції української економічної думки, зробив Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) – всесвітньо відомий вчений-економіст і соціолог. Основними рисами методу М. Туган-Барановського можна визначити історизм, міждисциплінарний підхід, еволюціонізм та етичний принцип. М. Туган-Барановський вивчав питання соціальної психології як чинника суспільного розвитку, проблему формування соціального ідеалу та умови його реалізації. В основу економічної науки вчений поклав потреби та інтереси людини. "Економічна наука, – писав М. Туган-Барановський, – вивчає господарську діяльність з точки зору її впливу на добробут людини як суб'єкта психічних переживань" (2003. С. 52). Цей загальний соціальний вектор дослідження набув ґрунтового розроблення в конкретних напрямках наукових пошуків ученого. Зокрема, визначення ролі психологічних чинників М. Туган-Барановський включив до аналізу ринкової кон'юнктури та розгортання кризових явищ в економіці, вивчення грошового обігу та його еволюції, вивчення процесів трансформації соціальної структури суспільства під дією технологічних та інституційних змін. Особливе місце у науковій спадщині вченого посідає дослідження впливу ідей політичної економії на економічну політику та господарську практику, що представляє особливу актуальність і важливість для розроблення та реалізації стратегії системних перетворень суспільства.

Висновки. Таким чином, концептуальними джерелами сучасних історико-економічних інституційних досліджень слугують традиції еволюційного підходу до аналізу господарського розвитку, репрезентовані науковим доробком видатних вчених-економістів широкого теоретичного спрямування, зокрема, представників німецької історичної школи, раннього американського інституціоналізму та нової інституційної теорії. Дослідження інституційної економічної історії передбачає використання основних методологічних новацій і теоретичних здобутків неінституціоналізму, а саме: теорії прав власності, трансакційних витрат, контрактних відносин, зовнішніх ефектів (екстерналій), економічних організацій, економіки права, суспільного вибору тощо. Інституціональний підхід до вивчення вітчизняної господарської еволюції має глибокі витоки в історії української економічної думки і не може розглядатися лише як запозичення та адаптація положень західної економічної теорії, бо він історично притаманний національній традиції суспільствознавства.

Значний евристичний потенціал у вивченні економічної історії як процесу еволюції інститутів і зміни інституційної структури мають такі аспекти дослідження:

- взаємодія формальних і неформальних інститутів у процесі трансформації господарського середовища;
- механізми і наслідки імпорту інститутів, екстерналії запозичення інституційно-організаційних форм економічної діяльності та їхньої імплементації в існуючу інституційну структуру;
- процес свідомого насадження певних інституційних форм державою (телеологічний підхід як основа економічної стратегії інституційних перетворень);
- зміна ефективності інститутів у процесі розвитку економічної системи;
- діалектика сталого й мінливого в економічному розвитку, врахування траєкторії попереднього розвитку (*path dependency*);
- суперечність між ефективними та усталеними інститутами (QWERTY – ефекти в економіці).

Удосконалення теоретико-методологічного інструментарію економічної історії України та обґрунтування визначної ролі окремих інститутів і стабільних норм економічної поведінки у формуванні основних тенденцій вітчизняної економічної історії, оцінка реалій і перспектив суспільно-економічного розвитку України з урахуванням змін в інституційній структурі її економічної системи сприятимуть оптимізації форм і методів інституційного забезпечення реконструктивного розвитку національного господарства.

Література

- Блауг М. (2001). Економічна теорія в ретроспективі ; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи".
- Вебер М. (1990). Избранные произведения ; [пер. с нем.]. М. : Прогресс.
- Веблен Т. (1984). Теория праздного класса. М.
- Гайдай Т.В. (2008). Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія. К. : Видав.-поліграф. центр "Київський університет".
- Гильдебранд Б. (1860). Политэкономия настоящего и будущего. СПб.
- Небрат В.В. (ред.). (2012). Еволюція ринкових інститутів в Україні : у 2 ч. Ч. 1. [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. К.
- Зомбарт В. (1994). Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. М. : Наука.
- Гриценко А.А. (ред.). (2008). Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований. Х. : Форт.
- Худокормов А.Г. (ред.). (1998). История экономических учений: (современный этап). М. : ИНФРА-М.
- Коуз Р. (1993). Фирма, рынок и право ; [пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. Р. Капелюшников]. М. : Дело.
- Лист Ф. (1999). Национальная система политической экономии, 1841 // 25 ключевых книг по экономике. Челябинск: Урал-LTD.
- Мюрдаль Г. (1972). Современные проблемы "третьего мира". М. : Прогресс.
- Небрат В.В. (2013). Економіко-правова концепція та реформаторські ідеї Семена Десницького // Економічна теорія. № 1. К. С. 86–97.
- Норт Д. (1993). Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS. Т. 1. № 2. С. 69–91.
- Норт Д. (2004). Экономическая деятельность в масштабе времени // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т. V. Всемирное признание: Лекции Нобелевских лауреатов : в 2 кн. Кн. 1. М. : Мысль. С.707–723.
- Нуреев Р.М. (2005). Эволюция институциональной теории и ее структура // Институциональная экономика: учебник / под общ. ред. А. Олейника. М. : ИНФРА-М.
- Поланьи К. (2002). Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени. СПб.

- Туган-Барановский М.И. (1913). Социальная теория распределения. Спб.
 Туган-Барановський М.І. (2003). Основи політичної економії. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка.
 Ходжсон Дж. (2003). Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. М.
 Шмоллер Г. (1897). Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и её методы ; [пер. с нем.]. Изд-во М. и О. Сабашниковых.
 Штаммлер Р. (1907). Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории. Т. 1. Спб.
 Hamilton W. (1932). Institution // Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y. Vol. VIII.
 Hodgson Geoffrey M. (Jun 2000). What is the essence of institutional economics? // Journal of Economy Issues. Vol. 34. Issue 2.
 Polanyi K. (1957). The Economy as Instituted Process // Trade and Market in the Early empires. Ed. by Polanyi K. etc. Glencoe.
 Wittfogel K.A. (1957). Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power. New-Haven : L.

References

- Blauh M. (2001). Ekonomichna teoriia v retrospektyvi [Economic theory in retrospect]. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy". (In Ukrainian)
 Veber M. (1990). Izbrannye proizvedeniia [Selected Works]. Moskva : Progress. (In Russian)
 Veblen T. (1984). Teoriia prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]. Moskva. (In Russian)
 Haidai T.V. (2008). Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichniy kontekst [Paradigm institutionalism, a methodological context]. Kyiv : Vydav.-polihraf. tsentr "Kyivskiy universytet".(In Ukrainian)
 Gil'debrand B. (1860). Politjekonomija nastojashhego i budushhego [Political economy of the present and future]. Sankt-Peterburg. (In Russian)
 Nebrat V.V. ta in. (red.). (2012). Evoliutsiia rynkovykh instytutiv v Ukraini [Evolutsiia rynkovykh institutiv in Ukraïni]: u 2 ch. Ch. 1. ; NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prohnouzuv. Kyiv. (In Ukrainian)
 Zombart V. (1994). Burzhua. Jetjudy po istorii duhovnogo razvitija sovremennogo jekonomicheskogo cheloveka [Bourgeois. Studies in the history of the spiritual development of the modern economic man]. Moskva : Nauka. (In Russian)
 Gricenko A.A. (red.). (2008). Institucional'naja arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij [Institutional dynamics of architectonic and economic transformation]. Har'kov : Fort. (In Russian)
 Hudokormov A.G. (red.). (1998). Istorija jekonomicheskikh uchenij: (sovremennyj jetap) [History of Economic Thought (the current stage)]. Moskva : INFRA-M. (In Russian)
 Kouz R. (1993). Firma, rynek i pravo [The company, the market and the right]. Moskva : Delo. (In Russian)
 List F. (1999). Nacional'naja sistema politicheskoy jekonomii, 1841 [The National System of Political Economy, 1841]. 25 kljuchevyh knig po jekonomike. Cheljabinsk: Ural-LTD. (In Russian)
 Mjurdal' G. (1972). Sovremennye problemy "tret'ego mira" [Modern problems of the "third world"]. Moskva : Progress. (In Russian)
 Nebrat V.V. (2013). Ekonomiko-pravova kontseptsii ta reformatorski idei Semena Desnytskoho [Economic and legal reform concept and idea Semen Desnitsky]. *Ekonomichna teoriia*. № 1. Kyiv. P. 86–97. (In Ukrainian)
 Nort D. (1993). Instituty i jekonomicheskij rost: istoricheskoe vedenie [Institutions and Economic Growth: A Historical Introduction]. *THESIS*. T. 1. № 2. P. 69–91. (In Russian)
 Nort D. (2004). Jekonomicheskaja dejatel'nost' v masshtabe vremeni [Economic activity in the time scale]. *Mirovaja jekonomicheskaja mysl'. Skvoz' prizmu vekov: v 5 t. T.V. Vsemirnoe priznanie: Lekcii Nobelevskih laureatov : v 2 kn. Kn. 1. Moskva : Mysl'. P.707–723. (In Russian)*
 Nureev R.M. (2005). Jevoljucija institucional'noj teorii i ee struktura [The evolution of the institutional theory and its structure]. *Institucional'naja jekonomika*. Moskva : INFRA-M. (In Russian)
 Polan'i K. (2002). Velikaja transformacija. Politicheskie i jekonomicheskie istoki nashego vremeni [The Great Transformation. Political and economic origins of our time]. Sankt-Peterburg. (In Russian)
 Tugan-Baranovskij M.I. (1913). Social'naja teoriia raspredelenija [Social theory of distribution]. Sankt-Peterburg. (In Russian)

- Tuhan-Baranovskyi M.I. (2003). *Osnovy politychnoi ekonomii* [Fundamentals of Political Economy]. Lviv : Vyd vo LNU im. Ivana Franka. (In Ukrainian)
- Hodzhson Dzh. (2003). *Jekonomicheskaja teorija i instituty: Manifest sovremennoj institucional'noj jekonomicheskoi teorii* [Economic Theory and Institutions: A Manifesto of modern institutional economics]. Moskva. (In Russian)
- Shmoller G. (1897). *Narodnoe hozjajstvo, nauka o narodnom hozjajstve i ee metody* [The national economy, the science of the economy and its methods]. Moskva: Izd-vo M. i O. Sabashnikovyh. (In Russian)
- Shtammler R. (1907). *Hozjajstvo i pravo s točki zrenija materialisticheskogo ponimania istorii* [Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории]. Т. 1. Sankt-Peterburg. (In Russian)
- Hamilton W. (1932). Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York. Vol. VIII. (In English)
- Hodgson Geoffrey M. (Jun 2000). What is the essence of institutional economics? // *Journal of Economy Issues*. Vol. 34. Issue 2. (In English)
- Polanyi K. (1957). *The Economy as Instituted Process. Trade and Market in the Early empires*. Ed. by Polanyi K. etc. Glencoe. (In English)
- Wittfogel K.A. (1957). *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*. New Haven : London. (In English)

Надіслано до редакції 12.09.2016 р.

THE INSTITUTIONAL ASPECT OF THE STUDY OF ECONOMIC HISTORY

Viktoriiia Nebrat

Author affiliation: Ph.D., Senior Researcher, Head, Department of Economic History of the Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine E-mail: victoria_nebrat@ukr.net

The article considers and generalizes the formation of institutional approaches to the study of economic history. Argued the feasibility of institutional methodology as a basis of retrospective analysis of the transformations of Ukraine's economy, and historical and economic assessment of the reconstructive development of the national economy.

Key words: institutionalism, economic history, institutional evolution, methodology of economic research.

JEL: B 250; B 490.